

Antieke Perzische weefsels*)

Als behoeder van de fraaie collectie, welke u hier op zo verzorgde wijze vindt tentoongesteld, heb ik het voorrecht enige woorden tot inleiding te mogen zeggen.

Ik wil daarbij al terstond voorop stellen dat ik geen deskundigheid bezit op het gebied van de klassieke Perzische textiel. Ook al zou ik deze hebben, dan nog zou ik in dit van nature deskundige milieu nauwelijks enige bijdrage hebben te leveren.

Ik stel u daarom voor enige ogenblikken stil te staan bij de achtergronden van deze collectie en in de eerste plaats bij de verzamelaar, die zoveel moois bijeenbracht.

Dr. J. C. J. Bierens de Haan werd in 1867 te Leiden geboren, studeerde medicijnen in zijn geboortestad, waar hij in 1896 cum laude promoveerde. Drie jaar later sloot hij zich aan bij een Nederlandse ambulance welke naar de Boerenoorlog in Zuid-Afrika werd gezonden en waarvan hij een jaar later de leiding op zich nam. Zijn heldhaftig gedrag was vrijwel legendarisch en werd na zijn terugkeer beloond door benoeming tot ridder in de Nederlandse Leeuw.

Na enkele jaren praktijk in Leiden en Rotterdam werd hij opnieuw met een Nederlandse ambulance uitgezonden, ditmaal naar de Balkan in 1912 waar hij zich eveneens door zijn koelbloedigheid en bekwaamheid onderscheidde. Vriend en vijand, Turken en Grieken, werden er met dezelfde toewijding verpleegd.

Van 1915 tot 1917 was Dr. Bierens de Haan opnieuw actief in de vluchtelingen hulp en als hoofd van een ambulance achter het Franse front. Tenslotte practiseerde hij nog tot 1919 in Rotterdam.

Van jongs af aan een verwoed en vooral kundig verzamelaar en wereldreiziger, reisde hij in 1909 naar Rusland, Perzië, Afghanistan en Constantinopel en in 1911 met de Transsiberische spoorweg naar China en Japan. Van 1920 tot 1922 reisde hij in het Verre Oosten en Zuid-Oost Azië en tenslotte maakte hij in 1922 één van zijn laatste grote reizen naar het Midden Oosten.

In al deze landen verzamelde hij kunstvoortbrengselen, geleid door een aangeboren feeling en vooral grote deskundigheid, Perzische, Chinese en Japanse ceramiek, bronzen, jade, zijden weefsels en miniaturen, voorts rituele voorwerpen en schilderijen uit China en Tibet enz. enz. De hier getoonde collectie vormt daarvan slechts een klein, zij het waardevol, segment. En als men dan bedenkt dat verreweg het grootste deel van de verzameling van Dr. Bierens de Haan bestond uit meer dan 26.000 Nederlandse en buitenlandse prenten van uitzonderlijk gehalte, dan krijgt men enigszins een idee van de veelzijdigheid van deze merkwaardige Nederlander. Zijn verzameling vond een passend onderkomen in het Museum Boymans van Beuningen, hetwelk de daarvoor in aanmerking komende delen in bruikleen afstond aan ons Museum en het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.

Het lijkt me nuttig u een ogenblik mee te nemen naar het Perzië van de tijd waaruit het tentoongestelde afkomstig is. Het was de tijd van de laatste grote dynastie, die der Safaviden 16e-18e eeuw, samenvallend met de Gouden Eeuw in Nederland. Cultureel was deze tijd geen hoogtepunt in de lange Perzische geschiedenis, eerder één van nabloei

*) Inleiding, gehouden door L. Kamper, 1e conservator van het museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam bij de opening van de tentoonstelling in het Twents-Gelders Textielmuseum op 26 april 1969.

en verfijning. Een tijd waarin het Shiïsme tot staatsgodsdienst werd verheven, de grenzen van het rijk uitgebreid en althans in zijn bloeiperiode een krachtig centraal gezag gevestigd.

We zijn geneigd de Perzische geschiedenis te zien door de ogen der Grieken en Kruisvaarders, een aaneenschakeling van oorlogen, Oosterse despoten, veroveringen en verwoestingen. De Perzen doen daar zelf aan mee. Een door de Universiteit van Shiraz onlangs in het Engels uitgegeven geschiedenis van Perzië is een aaneenschakeling van feiten als de slag bij Nieuwpoort, waarin de culturele prestaties van dit rijk slechts terloops worden aangestipt.

Een vergelijking tussen Griekenland en Perzië tijdens de Grieks-Perzische oorlog valt uit een oogpunt van geordende staatsvorm, cultuur en wetenschap, zonder meer in het voordeel van Perzië uit. Perzië vormde het toenmalige wereldrijk zoals de Grieken nimmer vermochten te organiseren of in stand te houden en de Grieken vergaapten zich aan de pracht en cultuur van het hof der Achaemeniden.

Duizend jaren voor Christus leidde de beschaving van het Iraanse plateau de toen bekende wereld. 1200 v. Chr. kende Babylon asfaltstraten voor het gebruik door processies. Ninevé had voor hetzelfde doel een dertig meter brede geplaveide straat compleet met parkeerverbod. Straf op ongeoorloofd parkeren: opgehangen worden voor zijn huisdeur.

Op de roemvolle periode der Achaemeniden volgden de Parthen en later de Sasaniden, de laatste dynastie voor het Islam-tijdperk. Zij brachten de Romeinse legers tot staan en namen hun keizers gevangen. Kunst en wetenschap bloeiden.

Na de verovering van Perzië door de Islam begonnen de Perzen al spoedig naar zelfstandigheid te streven en in de 9e eeuw werden reeds grote delen van het tegenwoordige Perzië door lokale dynastieën geregeerd. Wetenschap en cultuur ontwikkelden zich tot nieuwe hoogte door de absorbering van de Arabische cultuur. Arabisch, de taal van de Koran, was voor de Turken, Perzen en Indiërs belangrijker dan het Latijn voor het Westen in de Middeleeuwen. De schilderkunst en dichtkunst kwamen tot hoge bloei. Omar Khayyam (11e eeuw), die in de 19e eeuw als dichter zijn grootste roem beleefde door de sublieme vertaling van de Engelsman Fitzgerald, was tevens een briljant wiskundige, astronoom, arts en filosoof. Firdausi werd in deze tijd beroemd als dichter van de Shahnameh, de Perzische nationale geschiedschrijving, gevolgd door Nizami, de auteur van Laila en Madjnun, de beroemde liefdesgeschiedenis van twee woestijnkinderen met onverstandige ouders. Geleerden en dichters als Sadi (13e eeuw) en Hafiz (14e eeuw) worden nog steeds vereerd en hun praalgraven in Shiraz zijn veel bezochte bedevaartsoorden.

Met de Safaviden dynastie beleefde Perzië na eeuwen van onrust en oorlog weer een tijd van nationale eenheid met een krachtig centraal gezag. Het Perzië van Abbas I, de Grote (1587-1629) was de grootste toen bekende Aziatische macht, welke in hoog aanzien stond in het Westen. China, dat zich tegen het einde van de Ming dynastie van de buitenwereld afsloot, was in het Westen een toen nog onbekende grootheid.

Isfahan werd opgebouwd tot een prachtvolle hoofdstad met 1.000.000 inwoners. De Perzische vorsten zonden gezantschappen naar de Westerse landen en ontvingen bezoek van gezanten uit Europa. Wetenschap en kunst werden bevorderd.

Nog een enkel woord over de Nederlanders in Perzië tijdens het bewind der Safaviden. Reeds spoedig na de vestiging van de V.O.C. in Indië verschenen de Nederlanders op de kust van Perzië, waar zij zich ongeveer tegelijkertijd met de Engelsen vestigden. In 1623 werd een verdrag gesloten tussen de V.O.C. en Shah Abbas I, waardoor de V.O.C. tot de handel op Perzië werd toegelaten. Zij vestigden een factory te Bender Abbas, in de bocht van de Perzische Golf, waar de Portugezen een honderdtal jaren het eiland Ormuzd hadden bezet. In 1640 werd een factory te Isfahan geopend. De handel was zeer winstgevend, het klimaat van Bender Abbas echter afschuwelijk. Volgens reisverhalen uit die tijd waren er Hollanders, die de hele dag doorbrachten in een vat water

waar alleen het hoofd uitstak. Zij exporteerden voornamelijk zijde, terwijl de import bestond uit specerijen, lijnwaad en laken.

Toen in 1684 een belangrijke voor de V.O.C. bestemde partij zijde voor lagere prijs aan de Engelsen was geleverd en de bezetting van het eiland Kisjin door de Compagnie „niet vermocht de Persianen tot rede te brengen”, zond de Compagnie in 1689 een indrukwekkende missie onder een Raad van Indië, Johan van Leenen, welke na een reis van twee maanden, tijdens welke drie leden van het gezelschap stierven, te Isfahan aankwam. De overigen „van zware koorts en bevangen en met ellendige snijdingen in 't lijf gequeld, zagen malkanderen aan met bedroefde oogen”.

De ontvangst was echter vorstelijk. Op een banket werd het eten opgedragen op 350 gouden schotels met gouden deksels „ieder 12 en 15 duim, gemeten over het kruis”. De missie was een volledig succes: de Compagnie ontving f 612.000,- compensatie, hetgeen alle verliezen verzoette, immers „was de handel de bruid, waar het al om danste”. De Compagnie importeerde ook kunst. Zo wordt vermeld dat Shah Abbas een schilderij van de Slag bij Gibraltar niet wenste, waarop het aan de Koning van Siam werd aangeboden, die er wel voor voelde, maar niet genoeg geld had. Eén van Abbas gezantschappen naar Europa engageerde in 1605 de Haarlemse schilder Cornelis Claesz Heda, doch het schip waarop hij reisde raakte in een storm zijn convooi kwijt en werd geqaapt door de Portugezen, die Heda meenamen naar Goa en hem daar te werk stelden. Zijn plaats aan het hof van Perzië werd ingenomen door een andere schilder, Jan Lucas van Hasselt. Shah Abbas kreeg tekenes van een Hollandse schilder Loker en een ander schilder Berend van Sichem, in 1639 uitgenodigd door Shah Safi, stierf op reis naar zijn bestemming.

Onder de merkwaardige Nederlanders uit die tijd verdient verder vermelding Herbert de Jager, een boerenzoon uit Zwammerdam, een der begaafdste oriëntalistenvan de 17e eeuw, aanvankelijk theoloog, overgezwaaid naar Arabisch om daarna met toestemming van de Heren XVII mathesis, versterkingskunst, oriëntalische talen, botanie en astronomie te bestuderen.

Als onderkoopman aangesteld in Batavia, werd hij uitgezonden naar Perzië, de Korumandel kust, waar hij zich verder bekwaamde in alle plaatselijke talen. Zijn kundigheid kwam niet alleen goed van pas in de onderhandelingen met de Perzen, doch hij was ook de vraagbaak van het Perzische hof dat hem o.a. verzocht de geloofsbrieven van enige Russische avonturiers, die zich als gezanten presenteerden, te ontcijferen.

Met een ondermijnde gezondheid keerde De Jager terug naar Batavia, waar hij stierf in 1694. Zijn vele wetenschappelijke handschriften gingen verloren; men zag er blijkbaar het belang niet van in.

Een ander merkwaardig Nederlander was Cornelis de Bruyn, leerling van Th. v.d. Schuer en protegé van Nicolaas Witsen, Haags illustrator en schilder, die in de zelfde jaren in Perzië reisde en door zijn reisbeschrijving in Nederland veel belangstelling voor Perzië verwekte met name door zijn beschrijving van de ruïnes van Persepolis. Hij was ook in Indië, waar hij twee portretten van Gouverneurs-Generaal schilderde.

Eén en ander illustreert hoe Nederland in deze tijden niet alleen commercieel doch ook cultureel en wetenschappelijk in Perzië behoorlijk vertegenwoordigd was.

De V.O.C. beschikte over bekwame handelslieden en wist zich te handhaven tot 1723, toen Perzië door de Afghanen onder de voet werd gelopen. In 1858 werden tussen Nederland en Perzië diplomatieke betrekkingen geopend en een verdrag van handel en vriendschap gesloten.

Na het verval van de voorlaatste dynastie, die der Kadjaren, opende zich onder de huidige dynastie een nieuw tijdperk, waarin als de voortekenen niet bedriegen Perzië, zich moderniserend, een nieuwe bloeitijd tegemoet gaat.

Perzië geldt als het meest belovende van de ontwikkelingslanden waarin ook de Nederlanders een eervolle rol vervullen.

Na deze uitweiding kom ik toch nog even terug op de hier zo fraai opgestelde textiel-fragmenten.

Reeds tijdens de dageraad der geschiedenis treffen wij de weefkunst aan op het Iraanse plateau. De oudste textieloverblijfselen zijn van het 3e of 4e millenium vóór Chr.

In de 2e eeuw onderhielden de Parthen een levendige handel in zijde uit China, ruwe zowel als gesponnen en geweven. De Sasanidische Perzen (van de 3e-7e eeuw) kenden reeds samengestelde weefsels, waaronder keper.

Textielmotieven uit die dagen vonden hun weg over heel Azië en in het beroemde Keizerlijke Museum in Japan zijn Sasanidische motieven uit de 7e eeuw teruggevonden. Dubbelweefsels en samengesteld satijn vindt men reeds tijdens de Seldsjoeken (11e-12e eeuw), bij ons beter bekend als de vorsten tegen wie in de kruistochten werd gevochten. De weefsels van de Safaviden dynastie (16e-18e eeuw) waren technisch gecompliceerder en rijker dan hetgeen, waar ook ter wereld, in dezelfde tijd werd gemaakt met name goud- en zilverdraadweefsels. Fluweel, mogelijk zelfs een Perzische vinding, bereikte in elk geval in Perzië in technische uitwerking, schoonheid en variaties een hoogtepunt. Machtig was de invloed welke uitging van het hof bij de bevordering van de weefkunst. Niet alleen in het Oosten wordt de uitoefening van gezag geaccentueerd door de pracht van het costume. De belangrijkste periode was wel de regering van Shah Abbas I. Grootmeesters van de weefkunst Ghiyath Adin Ali van Yazd en Riza Abbasi waren zeer geziene figuren aan het Perzische hof. Ghiyath Adin Ali was tevens dichter, financier en ondernemer. India, Turkije en het Westen streden om zijn diensten. Zijn werk kenmerkt zich door composities van kleine figuren onderling verbonden in een algemene opzet. Riza Abbasi daarentegen beelde meer het individu uit, in een passende omlijsting en een aan de hoofdfiguur ondergeschikte ruimtevvulling.

Scenes uit de beroemde Perzische liefdesgeschiedenis van Laila en Madjnun, welke wel vergeleken wordt met die van Shakespeare's Romeo en Juliet, vormen een geliefkoosd thema van de Ghiyath Adin Ali-school.

Verschillende factoren hebben meegewerkt aan het verval van de Perzische textielkunst. In de eerste plaats de ontdekking van de zeeweg naar Indië, waardoor Perzië's positie als transit land in belang afnam. In de tweede plaats het verloren gaan van de Italiaanse vestigingen in KleinAzië, die de transitohandel uitoefenden. In de derde plaats de inval van de Afghanen in 1722, die de dynastie ten val en het land tot de bedelstaf bracht. In de laatste, doch zeker niet de minste plaats, dient genoemd de invoer van machinale textielprodukten uit Manchester, die in de 19e eeuw hand over hand de handweverij deed verdwijnen en de regeneratieve krachten die zich steeds door alle eeuwen heen in Perzië hebben doen gelden, op dit gebied geen kans gaven.

Wat, zult u zeggen, is van al deze opgesomde procédés nu op deze tentoonstelling te zien? Merkwaardig veel en de arts Dr. Bierens de Haan heeft ook op dit, voor hem toch van huis uit volkomen onbekend gebied, weer een bijzonder fijne neus getoond.

U vindt daarbij verschillende voorbeelden van een weefsel met goud en zilverdraadbasis, drie voorbeelden van dubbelweefsels, een drievoudig weefsel, een zogenaamd matelassé fragment, en de belangrijkste van alle, een jachtafereel, waarschijnlijk naar een ontwerp van Ghiyath Adin Ali, voorstellende een edelman op jacht vergezeld van zijn dienaren en omgeven door wild. De hierbij gebezigde combinatie van weeftechniek is zeer ingewikkeld en niet in te delen in de gebruikelijke categorieën.

Van de overige voorwerpen, ter opluistering opgesteld en merendeels ook van Dr. Bierens de Haan afkomstig, wil ik alleen melding maken van een spiegeldoos met een voorstelling van Laila, dansend voor de Shah, een juweel in zijn soort toegeschreven aan Abbas Shirazi, eind 17e eeuw, een passende tegenhanger van het in textiel uitgebeelde jachtafereel.

Het stemt tot voldoening dat deze collectie zijn weg gevonden heeft naar het Mekka van de Nederlandse katoenindustrie en ik wens de organisatoren gaarne succes met deze tentoonstelling.

L. KAMPER